

AZ ANYAGI KULTÚRA VÁLTOZÓ HORIZONTJAI:

A mindennapi és szimbolikus tevékenységek szintereinek vizsgálata a késő rézkori településeken

FÁBIÁN SZILVIA – CSIPPÁN PÉTER – RAJNA ANDRÁS – GYÖRGY LÁSZLÓ – PRISKIN ANNA – SERLEGI GÁBOR – MARTON TIBOR – BERENTE ZOLTÁN – CZIFRA SZABOLCS

A késő rézkori időszak, azon belül is a Badeni kultúra kutatástörténetét és a kutatás jelen problémáit többen felvázolták az elmúlt évtizedekben (a teljesség igénye nélkül: BALCER 1988; PELISIAK 1991; FURHOLT 2008A; 2008B; 2009; RACZKY 2009; SACHSSE 2008, 2010, BONDÁR 2002, 2009, 2010; FÁBIÁN 2013; FÁBIÁN ET AL. 2013; RAJNA 2016). A Közép-Európa jelentős részén megjelenő egységes kulturális vonások közül a nemzetközi vizsgálatok látóterébe az utóbbi években elsősorban a kerámiastílus, mint a kulturális közösség egyik legmeghatározóbb – és régészetileg leginkább megfogható – összetartó eleme került (FURHOLT 2008, 619). A szakirodalom ezért egyre inkább kulturális komplexumként, semmint tényleges régészeti népességként, kultúraként igyekszik meghatározni a Baden jelenséget. A regionális, társadalmi, viselkedésbeli és időbeli változásokat visszatükröző stílusjegyek a díszkerámiákon tanulmányozhatók leginkább, ám a közép-európai szintű összevetések és jellegek meghatározása arra is rámutatott, hogy az egyes közösségek öndefiníciójaként értelmezhető díszkerámia változatok mellett a kutatásban komoly szerepet kaphat az eddig kevésbé vizsgált ún. durva, vagy házi kerámia is, amely funkciójából és készítéséből eredően közelebb állhatott a lokális közösségek mindennapi életéhez (FURHOLT 2008, 627).

Most induló kutatási projektünk a háztartási egységeken keresztül vizsgálja a Baden komplexumot. A háztartási egység („household unit”), mint a társadalom mindennapi életéhez tartozó kisméretű, de univerzális elem tanulmányozása mára egyre népszerűbb a régészetben. Ezt jól érzékelteti a közelmúltban megjelent, őskori háztartások és közösségek témájával foglalkozó bőséges szakirodalom (TRINGHAM 1995; KUIJT 2000; PERLES 2001; ROBB 2007; SOUVATZI 2008; WEBLEY 2008; BORIĆ 2008; PAVLŰ 2010; DOUGLASS – GONLIN 2012; ŐSRÉGÉSZETI LEVELEK 2013). Azok a lehetőségek azonban, amelyek az egykor élt közösségek háztartásainak vizsgálatából származó információk összetett elemzésében rejlenek, messze túlmutatnak az egyes háztartások szintjén, ezáltal szerteágazó társadalomrégészeti kutatások kiindulópontja lehet.

A háztartások kutatása általában a lelőhelyen feltárt háznymok és gödrök térbeli kapcsolatából indul ki. A késő rézkor időszakából, pontosabban a badeni lelőhelyek nagy részén nem kerültek elő lakóház-maradványok, így nem lehet kiindulni a lelőhelyeken feltárt földbe mélyített objektumtípusok és épületnyomok térbeli kapcsolatából. Ezért fordított megközelítési módszert kell alkalmazni, ha a legkisebb azonosítható társadalmi egységet kívánjuk meghatározni.

A kutatás három doktori disszertáció eredményein alapul (CSIPPÁN 2012; FÁBIÁN 2014; RAJNA 2016), amelyekben a kutatók két különböző megközelítés mentén kísérelték meg a társadalom legkisebb egységeinek, a háztartásoknak azonosítását, amelyek a Baden komplexum településszerkezeti és társadalmi elemzésének kiindulópontját jelentik. Az idézett munkák abból a feltételezésből indultak ki, hogy a lakóház körül összpontosuló mindennapi tevékenységek lenyomatai azonosíthatók, mivel egy jól körülhatárolható, meghatározott területen és meghatározott ideig zajlottak. Ennek megfelelően a kutatásunk a kerámiát (1. kép), valamint a mindennapi élethez szervesen köthető egyéb tárgyi leletanyagokat (használati tárgyakat, eszközöket) próbálja értelmezni minőségi (2-3. kép), mennyiségi és az ebből következő jelentéstani szempontok alapján, előtérbe helyezve az egyes leletanyagok térbeli szóródását, eloszlását és az ebből következő viszonyosságait.

A megfigyelt vagy statisztikailag bizonyított objektum-csoportosulások és a bennük fellelt tárgyak, szerves maradványok statisztikai és térbeli eloszlásából kirajzolódó mintázat alapján lehet körvonalazni a háztartási egységeknek megfeleltethető aktivitási zónákat (WINTER 1976, 25; WILK – RATHJE 1982; RAPOPORT 1990; BLANTON 1994; HENDON 1996; JONGSMA – GREENFIELD 2003, 21;

1. kép Karcolt díszítésű tál Balatonkeresztúr Réti-dűlő lelőhelyről (fotó: Dénes Fanni)

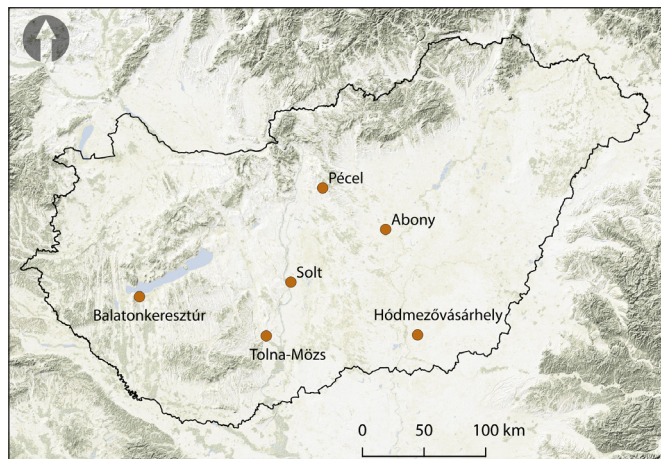
2. kép Csontból készült eszközök
Abony 36. (Turjányos-dűlő) lelőhelyről (fotó: Dénes Fanni)

3. kép Pattintott és csiszolt kőeszközök
Abony 36. (Turjányos-dűlő) lelőhelyről (fotó: Dénes Fanni)

SALISBURY 2016). Mivel a háztartások, mint analitikai egységek az egyik fontos értelmezési szintet jelentik a közösségi tevékenységek/interakciók megértéséhez, s ezzel meghatározzák a közösség életének és anyagi kultúrájának számos jellegzetességét (WILK – RATHJE 1982, 617-618; RAPOPORT 1990, 9-20; BAILEY 1996, 143), a kutatási projekt egyik fő részfeladata a háztartási egységek azonosítási módszertanának kidolgozása. A mindennapi tevékenységek elemzése felől tudunk tovább lépni az őskori közösségek profán és szakrális életének kutatása felé, amely a társadalom legalapvetőbb egységének társadalmi, gazdasági, politikai és ideológiai mibenlétét fedi fel (DOUGLASS – GOLIN 2012). Így a tervezett tudományos projekt a késő rézkori időszak, elsősorban a Baden komplexum településszerkezeti és társadalmi-gazdasági hálózat kutatásának fontos lépcsőjévé válhat.

A kutatás hét, ez idáig részben vagy teljesen közöletlen leletanyag elemzésére épül: Solt Erdélyi-tanya (SOMOGYVÁRI 2004), Balatonkeresztúr Réti-dűlő (FÁBIÁN 2007), Abony Turjányos-dűlő (FÁBIÁN – SERLEGI 2009), Abony 49 lh. Elsővíz-dűlő II. (RAJNA 2006; 2011), Pécel Hatos-dűlő (RAJNA 2018), Hódmezővásárhely Kopáncs Olasz-tanya, Tolna-Mözs Kenderföldek-dűlő (4. kép). Ez már szignifikáns, statisztikailag értelmezhető, feldolgozott régészeti leletanyag egységes elvek mentén való értelmezését jelenti, így nagyobb összefüggések keresését teszi lehetővé.

4. kép A kutatásba bevont késő rézkori lelőhelyek

A kutatás kilenc alapvető probléma köré épül, illetve az ezzel kapcsolatos kérdésekre keresi a választ.

1. Az aktivitási zónák, mint a háztartási egységek lenyomatainak azonosítási lehetőségei:
A kutatás egyik fő feladata és kérdése a két doktori disszertáció különböző megközelítésének egységes módszertanná való továbbfejlesztése, amely a lakóépületek nyomaival nem rendelkező településeken is lehetőséget kínál a társadalom legkisebb analitikai egységeinek, az aktivitási zónák és háztartási egységek azonosítására.
2. Hasonlóságok és eltérések vizsgálata:
Az analitikai egységek körvonalazásával, összehasonlításuk során vizsgálhatóvá válik a háztartásokon belüli tevékenységek jellege, illetve vizsgálhatóvá válik, hogy létezett-e bizonyos munkamegosztás és kapcsolat a háztartások között.
3. Tevékenységek vizsgálata:
A kutatás során feltérképezhetővé válik a tevékenységek térbeli eloszlása és kapcsolatrendszere, illetve hogy minden tevékenység a háztartásokon belül zajlott-e, vagy vannak olyanok, amelyek csak bizonyos háztartásokhoz vagy helyekhez köthetők, esetleg a háztartásoknál magasabb szinten zajlottak.

4. A háztartások fogyasztása:

Léteztek-e kiemelkedő háztartások, és ha igen, ez a leletanyag összetételén és az állati eredetű termékek fogyasztásán keresztül és/vagy egyéb tevékenységeken keresztül mutatkozik-e meg? A háztartások edénykészleteinek (5. kép), mint vizsgálati eszközöknek a felmérése rávilágíthat egy adott háztartás/fogyasztási kör nagyságára, összetettségére és gazdagságára, továbbá a közösségi hierarchián belül elfoglalt helyére (SMITH 1987; KALLA 2013, 13).

5. A háztartások készletei (szettek):

Meghatározható-e az az eszköz- (edények, használati tárgyak) és jelenségsomag, amely egy háztartás készletének tekinthető?

6. Alapszintű repetitív elemek:

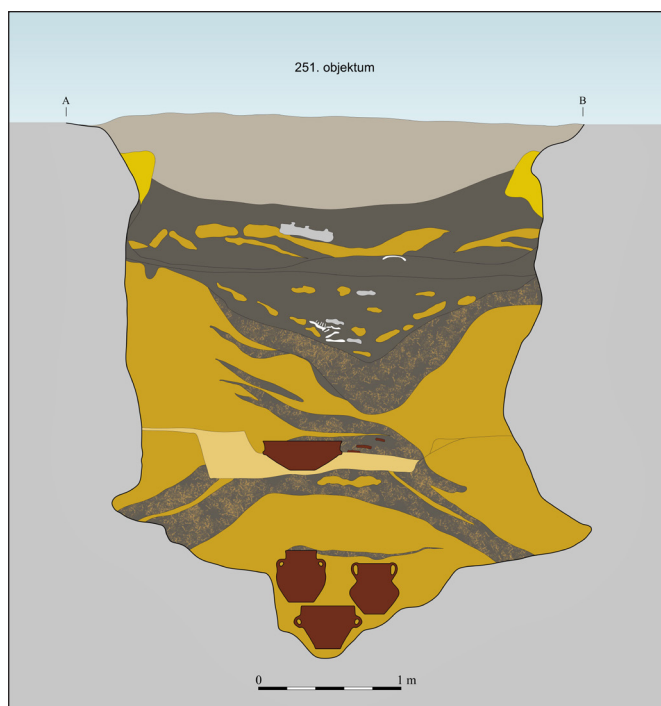
Vannak-e olyan ismétlődő minták, amelyek túlmutatnak az egyes analitikai egységek szintjén és ezek a mintázatok megjelennek-e a magasabb szintű közösségi terek tevékenységében?

7. Közösségi szintű ismétlődő elemek:

A mindennapi tevékenység színtereinek azonosítása mellett nagy hangsúlyt kell helyezni a vizsgált közösségek társadalmi tevékenységének azonosítható jeleire. Az ezt megjelenítő készletek és fogyasztási mintázatok vizsgálatával nem csupán a térhasználat kutatható, hanem a korabeli közösség mindennapi életének ciklikussága is megfigyelhető. Ennek kapcsán a repetitív jelenségek a hétköznapi túlmutató, a kulturális élet más területeit is érintő szabályozottságainak értelmezésére is lehetőség nyílik (HODDER 1982, 11). A késő rézkor esetében erre kiváló lehetőséget kínálnak a szimbolikus tevékenységek lenyomatait tartalmazó ún. strukturált depozitumok (6. kép), amelyek olyan feltehetően többletjelentéssel rendelkező lerakatok, ahol a mindennapi élet funkcionalitását képv

5. kép Edények a 408-as számú gödörből Abony 36. (Turjányos-dűlő) lelőhelyről (fotó: Dénes Fanni)

6. kép Strukturált depozitum stilizált metszetrajza, Abony 35. (Turjányos-dűlő) (készítette: Réti Zsolt)

7. kép Állat-depozitum a balatonkeresztúri badeni településen (Balatonkeresztúr Réti-dűlő)

8. kép Lenyomatos paticstörmeléssel körülvett emberi maradványok a 143-as számú gödörben Abony 36. (Turjányos-dűlő) lelőhelyen

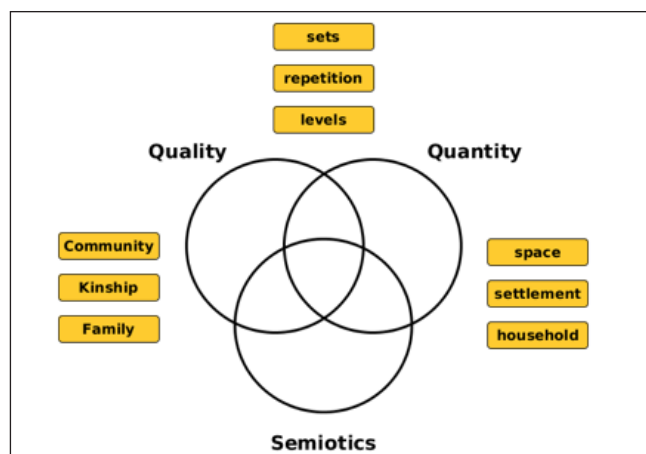
- selőtárgyi elemek valamilyenszabályosságok mentén kódolt, ideológiai jelentéstartalommal is bírnak. Ennek a Baden komplexumra jellemző megjelenési formái például az ún. állat-depozitumok (POLLEX 1999, SZMYT 2006) (7. kép). Ezen rétegzett, meghatározott kerámiatípusokból és más leletekből (kő- és csonteszközökből, állat- és/vagy emberi maradványokból) (8. kép) álló összefüggések feltárása nem csupán a cselekvést – pl. az állatok megfelelő elhelyezése – venné célba, hanem sokkal inkább e cselekedetek a korabeli települések életében betöltött szerepét.
8. A fentebb említett depozitumok milyen közösségi szintekhez köthetők, és milyen készletekkel manipulálnak a deponálás során? Hogyan értelmezhetők ezek a jelkészletek, és milyen társadalmi „élete” volt az egyes jelenségeknek (PREUCEL 2006, 15)?
 9. A legkisebb, térben is lehatárolható közösségi szint, a háztartási egység elemeinek vizsgálatáról indulva a mindennapi élet és a szimbolikus tevékenységek színtereinek vizsgálatán át igyekszünk egyre összetettebb módon rekonstruálni a késő rézkori közösségek társadalmi és gazdasági szerveződési szintjeit. Mindez végül ahhoz is közelebb vezet majd, hogy megértsük, melyek lehetnek azok a legfontosabb tényezők, amelyek az úgynevezett Baden komplexumot meghatározó jelenségek mögött álltak.

A KUTATÁS MÓDSZEREI

A késő rézkori közösségek anyagi kultúrájának vizsgálata kapcsán három lehetséges megközelítési mód rajzolódik ki:

1. A leletanyag mennyiségi elemzése – kvantitatív elemzés
2. A leletanyag minőségi elemzése – kvalitatív elemzés
3. A leletanyag minőségének és mennyiségének absztrakt (szemiotikai) értelmezése

A tervezett kutatás fókuszában a fenti aspektusok együttesen jelölnék ki a vizsgálatok irányát.

A kutatás első és kulcsfontosságú feladata a későbbi elemzések alapjául szolgáló többszintű, digitális adatbázis létrehozása, amely a régészeti objektumok, a belőlük előkerült állatcsontok, eszközök, tárgyak alapadatainak felvételén túl részletes, a késő rézkori kerámiatipológián alapuló, az edényfunkció meghatározására is alkalmas szempontokat tartalmaz. A vizsgálatba bevont rézkori telepobjektumok funkcionális típusainak meghatározása után az adatbázis segítségével elemezhető lesz a különböző gödörtípusokban talált leletek megoszlása. Az így létrehozott adatbázisban összegyűjtött és rendszerezett adatokat a régészettudományban manapság egyre intenzívebben elterjedt exploratív statisztikai eljárásokkal (CA, MCA, PCA) vizsgáljuk. Ennek eredményei alapján a feltételezett készletek összefüggéseit a településekre visszavetített térinformatikai modellezés segítségével igyekszünk összekötni a háztartási egységek elemeivel és próbáljuk értelmezni a településszerkezet magasabb szintjein.

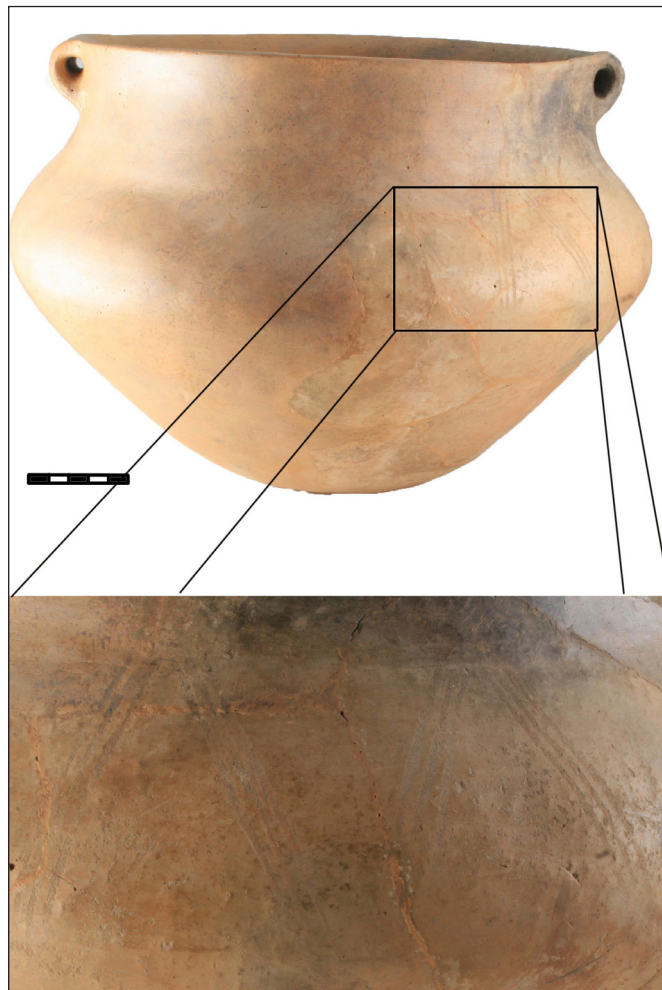
A leletek statisztikai és térinformatikai elemzésének segítségével lehetőség nyílik a különböző leletkategóriák mennyiségi és minőségi vizsgálatára. Az adatfelvétel egységesített szempontrendszer és módja lehetővé teszi a lelőhelyen belüli (*on-site*) térinformatikai elemzést, amely a többszintű digitális adatbázisra építve segít megtalálni és megjeleníteni a nagy adathalmazban megbúvó finomabb leletszóródási mintázatokat. Azonos térinformatikai eszközökkel elemezve a kutatási programban szereplő minden lelőhelyet, körvonalazni lehet majd a településszerkezet kismérvű eltéréseit. Mivel az egyes lelőhelyek a Kárpát-medence több régióját képviselik, amely jó lehetőséget nyújt interregionális összehasonlításokhoz, és remélhetjük az egyes településeknél magasabb szintű összefüggések felfedezését. Reményeink szerint ez az összehasonlítás segít felfedni a Baden komplexum egységes arculata mögött rejtő regionális sajátosságokat.

A kerámia- és állatcsontanyag mellett a csiszolt és pattintott kőanyag, a csonteszközök, az orsógombok és nehezékek, különleges leletek és a földmintákból kinyerhető szerves maradványok is vizsgálat tárgyát képezik.

A különböző leletanyag típus meghatározások, nyersanyag- és kopásvizsgálatok elsősorban a települési objektumokban fellelhető tárgyak, eszközök funkciójának és a társadalmi rangot megjelenítő státusz-értékének meghatározásához szükségesek (9. kép). Az abonyi és Tolna-mőzsi lelőhelyekről származó archeobotanikai minták (esetleg

9. kép Állatfejes protomé edényperemen (fotó: Dénes Fanni)

10. kép Vörös festéssel díszített fazék Abony 49. (Elsővíz-dűlő II.) lelőhelyről

fitolitok és pollenek) vizsgálata alapján rekonstruálható a depozíció évszakhoz, időszakhoz vagy természeti jelenséghez való kapcsolása, ami e cselekmények időbeli szabályozottságaira deríthet fényt a növények fejlődési ciklusainak ismeretében. Míg a szervesanyag maradvány vizsgálatok (a lehetőségekhez mérten FTIR és Raman-spektroszkópia vagy gázkromatográfia) a hétköznapi és szimbolikus tevékenységekhez köthető ételfogyasztásba enged bepillantást (10-11. kép). Ezáltal az analitikai vizsgálatok révén az egyes háztartások nagyságára, összetettségére és gazdagságára, továbbá a közösségi hierarchián belül elfoglalt helyére következtethetünk.

A hét lelőhely közül kettő a középső rézkor végi protobolerázi időszakhoz, öt pedig a Baden komplexumhoz köthető település, így a vizsgálatsorozat eredményeinek összevetése a középső rézkor végén és a késő rézkor elején bekövetkező változások jellegére is támpontot adhat.

A kutatásba betervezett 25 radiokarbon mérés az Abony Turjányos-dűlő, Abony 49. Elsővíz-dűlő II., Hódmezővásárhely Kopáncs, Balatonkeresztúr Réti-dűlő lelőhelyekről már rendelkezésre álló adatokat egészíti ki, illetve Tolna-Mözs Kenderföldek-dűlő, Pécel Hatos-dűlő és Solt Erdélyi-tanya vonatkozásában új dátumokat szolgáltat a települések különböző szintjeinek, mint a mindennapi élet és a szimbolikus tevékenységek szintereinek, abszolút kronológiai

11. kép Vörös festéssel díszített kanál Pécel 2. (Hatos-dűlő) lelőhelyről

modelljéhez. Korlátozott forrásaink miatt a szénizotópos mérések zömmel a legígéretesebb lelőhelyeket célozzák, hogy a leletek hagyományos tipo-kronológiai vizsgálatának és a radiokarbon eredményeknek az összehasonlítása felfedje a háztartási egységek között lévő időrendi viszonyt. A szemiotikai módszerekről elsősorban a depozitumok kapcsán beszélhetünk, ott szóba is kerül a jelentések, jelentéstartalmak vizsgálata.

VÁRHATÓ EREDMÉNYEK

A kutatási projekt ereje a téma újszerű megközelítésében rejlik, amely a háztartások felől közelítve, azokat a mindennapok részeként vizsgálva jut el a közösség mélyebben gyökeredző, de annál erősebb összetartó- és szervezőerővel bíró színterei felé.

A program megvalósulása több szinten járul majd hozzá a késő rézkor alaposabb megismeréséhez. Egyáltalán nem elhanyagolható a jelentősége Solt Erdélyi-tanya, Tolna-Mözs Kenderföldek-dűlő és Abony Turjános-dűlő részletes tudományos közzététele. Ám minden bizonnyal a tervezett kutatás egyik legfontosabb várható eredménye a késő rézkori településeken, a háztartási egységek tevékenységi zónájának körvonalazásához használható módszertan kidolgozása, amely kiindulópontja lehet bármely további településszerkezeti és társadalomkutatásnak. A komplex interdiszciplináris vizsgálatok várható további hozadéka – az adatok összegzésére szolgáló adatbázis felépítésén túl – azoknak a leletanyag-készletek és a leletek által leképezett kulturális és szemiotikai kapcsolatrendszereknek a felvázolása, amelyeket a mindennapi élet ciklikussága definiált a késő rézkori települések közösségeinek gazdasági, szociális és ideológiai szintjein. A különböző földrajzi régiókban fekvő, egységes elvek mentén feldolgozott lelőhelyek segítségével összehasonlító elemzéseket végezhetünk, és a lelőhelyeken belüli összefüggéseknél, a településeknél magasabb szintű, regionális érvényű következtetéseket vonhatunk le a telepek mindennapi életének számos aspektusa tekintetében. Továbbá a protobolerázi és badeni kerámiastílus településeinek belső szerkezeti összehasonlítása a korszak átmeneti jellegének vizsgálatához nyújt lehetőséget.

Végül az összetett analitikai módszer járulékos haszna, hogy segítségével régészeti korszakoktól függetlenül kontrollálhatóvá válnak a más lakóépület-nyomokkal nem rendelkező korszakok településszerkezetével kapcsolatos elméletek.

A kutatási program a Magyar Nemzeti Múzeum kutatóhelyén a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal alapkutatási támogatásával valósul meg (kutatói kezdeményezésű nyertes témapályázat K_129332 alapján).¹

BIBLIOGRÁFIA

ALLISON 1999

Allison, Penelope M. (ed.): *The Archaeology of Household Activities*. London-New York, Routledge.

ANDERS – RACZKY 2013

Anders Alexandra – Raczky Pál: Háztartások és települési egység viszonya a Polgár –Csőszhalom késő neolitikus lelőhelyén (The relation between households and settlement units at the Late Neolithic settlement of Polgár-Csőszhalom). *Őskoros Kutatók VII. Összejövetele* 2011. március 16–18. Százhalombatta, Matrica Múzeum. *Ősrégészeti Levelek* 13. 78–101.

¹ Vezető kutató: Fábián Szilvia, PhD (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)

A K_129332 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K_18 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

A kutatócsoport tagjai:

Berente Zoltán (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)

Czifra Szabolcs (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)

Csippán Péter PhD (ELTE BTK Régészettudományi Intézete, Budapest)

György László PhD (Budavári Ingatlanfejlesztő Üzemeltető Nonprofit Kft., Budapest. *A Budavári Nkft. neve 2019. január 1-től: Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nonprofit Zrt.*)

Marton Tibor PhD (MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest)

Priskin Anna (Déri Múzeum, Debrecen Hungary)

Rajna András PhD (Ferenczy Múzeum Centrum, Szentendre)

Serlegi Gábor PhD (MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest)

BAILEY 1996

Bailey, Douglas W.: The life, times and works of House 59, Tell Ovcharovo, Bulgaria. In: Darvill, Timothy – Thomas, Julian (eds.): *Neolithic Houses in Northwest Europe and Beyond*. Neolithic Studies Group Seminar Paper 1. Oxbow Monograph 57. Oxford, 143–156.

BALCER 1988

Balcer, Bogdan: The Neolithic Flint Industries in the Vistula and Odra Basins. *Przegląd Archeologiczny* 35. 49–100.

BECKER ET AL. 2016

Becker, Cornelia – Benecke, Norbert – Grabundžija, Ana – Küchelmann, Hans-Christian – Pollock, Susan – Schier, Wolfram – Schoch, Chiara – Schrakamp, Ingo – Schütt, Brigitta – Schumacher, Martin: The Textile Revolution. Research into the Origin and Spread of Wool Production between the Near East and Central Europe, In: Space and Knowledge. Topoi Research Group Articles, *eTopoi. Journal for Ancient Studies*, Special Volume 6. 102–151

BLANTON 1994

Blanton, R. E.: *Houses and Households: A Comparative Study*. Interdisciplinary Contributions to Archaeology. London – New York, Springer.

BONDÁR 2003

Bondár Mária: A badeni kultúra kutatási helyzete Magyarországon (Vázlat). Der Forschungsstand der badener Kultur in Ungarn (Abriss). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 8. 7–30.

BONDÁR 2009

Bondár, Mária: The Cemetery. In: Bondár, Mária – Raczky, Pál (eds.): *The Copper Age cemetery of Budakalász*. Budapest, Pytheas, 11–302.

BONDÁR 2010

Bondár Mária: The Late Copper Age Settlement at Nagyút-Göbolyjárás II. (Questions on the Periodisation of the Baden Culture). *Antaeus* 31-32. 303–374.

BORIĆ 2008

Borić, Dušan: First Households and ‘House Societies’ in European Prehistory. In: Jones, Andrew (ed.): *Prehistoric Europe. Theory and Practice*. Blackwell Studies in Global Archaeology 12. Chichester, Wiley-Blackwell, 109–142.

CHAPMAN 2000a

Chapman, John: Pit-digging and Structural Deposition in the Neolithic and Copper Age. *Proceeding of the Prehistoric Society* 66. 61–87.

CHOYKE – DARÓCZI-SZABÓ 2010

Choyke, Alice M. – Daróczi-Szabó, Márta: The Complete & Usable Tool: Some Life Histories of Prehistoric Bone Tools in Hungary. In: Legrand- Pineau, Alexandra – Sidéra, Isabelle – Buc, Natacha – David, Eva – Scheinsohn, Vivian (eds): *Ancient and Modern Bone Artefact from America to Russia: Cultural, technological and functional signature*. British Archaeological Reports International Series 2136. Oxford, BAR, 235–248.

CSIPPÁN 2012

Csippán Péter: *Őskori települések kulturális ökológiai és zooarchaeológiai vizsgálata. A késő rézkori háztartások és a konyhahulladék kapcsolata. Cultural ecological and zooarchaeological research of prehistoric settlements The connections between the late Copper Age households and the household rubbish.* Doktori Disszertáció. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Régészet Doktori Program. Budapest.

DELGADO-RAACK – GÓMEZ-GRAS – RISCH 2009

Delgado-Raack, Selina – Gómez-Gras, David – Risch, Roberto: The mechanical properties of macrolithic artifacts: A methodological background for functional analysis. *Journal of Archaeological Science* 36/9. 1823–1831.

DOUGLASS – GONLIN 2012

Douglass, John G. – Gonlin, Nancy: The Household as Analytical Unit: Case Studies from the Americas. In: Gonlin, Nancy - Douglass, John G. (eds.): *Ancient Households of the Americas: Conceptualizing what households do.* Boulder, University Press of Colorado, 1–44.

DUBREUIL – SAVAGE 2014

Dubreuil, Laure – Savage, Daniel: Ground stones: a synthesis of the use-wear approach. *Journal of Archaeological Science* 48. 139–153.

EERKENS – SPURLING 2008

Eerkens, Jelmer W. – Spurling, Amy M.: Obsidian acquisition and exchange networks: A diachronic perspective on households in the Owens Valley. *Journal of California and Great Basin Anthropology* 28/2. 111–126.

FÁBIÁN 2007

Fábián Szilvia: Balatonkeresztúr-Réti-dűlő (M7/S-35 lelőhely). In: Honti Szilvia et al.: Régészeti kutatások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán és a 67-es úton (2004–2005) Előzetes jelentés IV. (Archaeological research on the Somogy county of the M7 highway and Route No. 67. (2004–2005) Preliminary report IV. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 17/A. 26–29.

FÁBIÁN 2013

Fábián, Szilvia: A Preliminary Analysis of Intrasite Patterns at Balatonkeresztúr-Réti-dűlő, a Late Copper Age Site on the Southern Shore of the Lake Balaton in Hungary. In: Anders, Alexandra – Kulcsár, Gabriella – Kalla, Gábor – Kiss, Viktória – V. Szabó, Gábor (eds.): *Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday.* Ósrégészeti Tanulmányok / Prehistoric Studies I. Budapest, L'Harmattan, 613–626.

FÁBIÁN 2014

Fábián Szilvia: *A badeni kultúra településtörténete a dél-balatoni régióban az újabb kutatási eredmények alapján* (The Settlement History of the Baden Culture in the Southern Lake Balaton Region Based on New Research Results). Doktori disszertáció. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Régészet Doktori Program, Budapest.

FÁBIÁN – SERLEGI 2009

Fábián, Szilvia – Serlegi, Gábor: Settlement and environment in the Late Copper Age along the southern shore of Lake Balaton in Hungary. In: Thurston, Tina L. – Salisbury, Roderick B. (eds.): *Reimagining Regional Analyses: The Archaeology of Spatial and Social Dynamics.* Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 199–231.

FÁBIÁN ET AL. 2013

Fábián Sz. – Csippán, P. – Daróczi-Szabó M.: Hajléktalan badeniek? A háztartások lokalizációjának lehetőségei egy késő rézkori lelőhelyen. Homeless Baden people? The possibilities of the localization of households on a Late Copper Age site at Balatonkeresztúr-Réti-dűlő. *Őskoros Kutatók VII. Összejövedele* 2011. március 16–18. Százhalombatta, Matrica Múzeum. *Ősrégészeti Levelek* 13 (2011). 128–162.

FURHOLT 2008a

Furholt, Martin: Pottery, cultures, people? The European Baden material re-examined. *Antiquity* 82. 617–628.

FURHOLT 2008b

Furholt, Martin: Culture History Beyond Cultures: The Case of the Baden Complex. In: Furholt, Martin – Szmyt, Marzena – Zastawny, Albert (eds): *The Baden Complex and the Outside World*. Proceedings of the 12th Annual Meeting of the EAA in Cracow 19–24th September 2006. *Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa* 4. Bonn, Habelt, 13–24.

FURHOLT 2009

Furholt, Martin: *Die nördlichen Badener Keramikstile im Kontext des mitteleuropäischen Spätneolithikums (3650–2900 v. Chr.)*. *Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa* 3. Bonn, Habelt.

FURHOLT 2014

Furholt, Martin: What is the Funnel Beaker Complex? Persistent troubles with an inconsistent concept. In: Furholt, M. – Hinz, Martin – Mischka, Doris – Noble, Gordon – Olausson, Deborah (eds.): *Landscapes, Histories and Societies in the Northern European Neolithic*. Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung 4. Bonn, Habelt, 17–26.

GRABUNDŽIJA – RUSSO 2016

Grabundžija, Ana – Russo, Emmanuele.: Tools tell tales - climate trends changing threads in the prehistoric Pannonian Plain. *Documenta Praehistorica* 43. 301–326.

GYÖRGY 2008

György László: *A Baden-kultúra telepe Mezőkövesd-Nagy-Fertőn. Die Siedlung der Badener Kultur in Mezőkövesd-Nagy-Fertő*. Borsod-Abaúj-Zemplén megye Régészeti Emlékei 7. Miskolc, Hermann Ottó Múzeum.

GYÖRGY 2013

György, László: Late Copper Age Animal Burials in the Carpathian Basin. In: Anders, Alexandra – Kulcsár, Gabriella – Kalla, Gábor – Kiss, Viktória – V. Szabó, Gábor (eds.): *Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday*. *Ősrégészeti Tanulmányok / Prehistoric Studies I*. Budapest, L'Harmattan, 627–642.

HENDON 1996

Hendon, Julia A.: Archaeological Approaches to the Organization of Domestic Labor: Household Practice and Domestic Relations. *Annual Review of Anthropology* 25. 45–61.

HODDER 1982

Hodder, Ian: *Symbols in Action*. Cambridge, Cambridge University Press.

HORVÁTH 2008

Horváth Tünde: Balatonöszöd – an Unusual Baden Settlement? In: Furholt, Martin - Szmyt, Marzena - Zastawny, Albert (eds.): *The Baden Complex and the Outside World*. Proceedings of the 12th Annual Meeting of the EAA in Cracow 19-24th September 2006. Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa 4. Bonn, Habelt, 71–89.

HORVÁTH 2012

Horváth Tünde (szerk.): *Balatonöszöd – Temetői dűlő őskori településrészletei [Prehistoric settlement remains of Balatonöszöd – Temetői dűlő]*. (Elérhető/Available at: <http://real.mtak.hu/2959/>, Letöltve/Accessed on: 2018.12.22.)

JONGSMA – GREENFIELD 2003

Jongsma, Tina – Greenfield, Haskell Joseph: The Household Cluster Concept in Archaeology: A Brief Review. In: Nikolova, Lolita (ed.): *Early Symbolic Systems for Communication in Southeast Europe*. Volume 2. British Archaeological Reports International Series 1139. Oxford, Archaeopress, 21–24.

KALLA 2013

Kalla Gábor: A háztartások régészete mint kutatási probléma. Household archaeology as a research problem. *Őskoros Kutatók VII. Összejövetele* 2011. március 16–18. Százhalombatta, Matrica Múzeum. *Ősrégészeti Levelek* 13 (2011). 9–36.

KUIJT 2000

Kuijt, Ian: People and Space in Early Agricultural Villages: Exploring Daily Lives, Community Size, and Architecture in the Late Pre-Pottery Neolithic. *Journal of Anthropological Archaeology* 19/1. 75–102.

MÜLLER ET AL. 2013

Müller, Johannes – Hofmann, Robert – Müller-Scheeßel, Nils – Rassmann, Knut: Neolithische Arbeitsteilung: Spezialisierung in einem Tell um 4900 v. Chr. In: Anders, Alexandra – Kulcsár, Gabriella – Kalla, Gábor – Kiss, Viktória. – V. Szabó, Gábor (eds.): *Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday*. *Ősrégészeti Tanulmányok / Prehistoric Studies I*. Budapest, L'Harmattan, 407–420.

M. VIRÁG 2004

M. Virág, Zsuzsanna: *Településtörténeti és kronológiai kutatások a Dunántúlon és Budapest környékén a középső rézkor első felében*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Budapest.

ŐSRÉGÉSZETI LEVELEK 13 2013

Őskoros Kutatók VII. Összejövetele 2011. március 16–18. Százhalombatta, Matrica Múzeum. A konferencián elhangzott előadások konferenciakötete (2011).

PAVLŮ 2010

Pavlů, Ivan: *Activities on a Neolithic Site of Bylany. An Intrasite Spatial Analysis of Pottery*. Praha, Archeologický ústav AV ČR.

PELISIAK 1991

Pelisiak, Andrzej: Ze Studiów nad wytwórczością kamieniarską badeńskiej. *Archaeologica Carpatika* 30. 17–54.

PERLÉS 2001

Perlés, Catherine: *The Early Neolithic in Greece: The First Farming Communities in Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.

POLLEX 1999

Pollex, Axel: Comments on the interpretation of so-called cattle-burials of Neolithic Central Europe. *Antiquity* 73. 542–550.

PORČIĆ 2012

Porčić, Marko: De facto refuse or structured deposition. Houses inventories of the Late Neolithic Vinča Culture. *Starinar* 62. 19–43.

ROBB 2007

Robb, J. E.: *The early Mediterranean village: Agency, material culture and social change in Neolithic Italy*. Cambridge University Press, Cambridge.

RACZKY 2009

Raczky, Pál: Historical Context of the Late Copper Age Cemetery at Budakalász. In: Bondár, Mária – Raczky, Pál (eds.): *The Copper Age cemetery of Budakalász*. Budapest, Pytheas, 475–484.

PREUCEL 2006

Preucel, Robert W.: *Archaeological Semiotics*. Wiley-Blackwell.

RAJNA 2006

Rajna András: Abony – Elsővíz –dűlő II. In: Kisfaludi J. (szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon 2005*. 173.

RAJNA 2011

Rajna András: Az Abony 49. lelőhely Protoboleráz-kori leletei és interpretációs lehetőségei. *Studia Comitatusia* 31. 96–124.

RAJNA 2016

Rajna András: *A rézkor kulturális kapcsolatrendszerének változásai a Duna-Tisza közén feltárt leletanyag tükrében. A középső rézkor végi átmeneti időszak problematikája és a Baden komplexum egy „átmeneti” tájegységben vizsgálva. (Changes in Copper Age Networks of Connections in Light of the Material Excavated in the Danube-Tisza Interfluvium. Problematic issues of the transitional period at the end of the Middle Copper Age and the Baden complex, examined in a “transitional” landscape)*. Doktori disszertáció. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Régészet Doktori Program, Budapest.

RAJNA 2018

Rajna A.: Késő rézkori település Pécel 2. (Hatos-dűlő) lelőhelyen. *Studia Comitatusia* 36. (2018) 8–30.

RAPOPORT 1990

Rapoport, Amos: System of Activities and Systems of Settings. In: Kent, Susan (ed.): *Domestic Architecture and the Use of Space: An Interdisciplinary Cross-Cultural Study*. Cambridge, Cambridge University Press, 9–20.

RAPPAPORT 1999

Rappaport, Roy A.: *Ritual and religion in the Making of Humanity*. Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology 110. Cambridge, Cambridge University Press.

RATHJE – MURPHY 1992

Rathje, William Laurens – Murphy, Cullen: *Rubbish! The Archaeology of Garbage*. New York, HarperCollins.

RATHJE – SCHIFFER 1982

Rathje, William Laurens – Schiffer, Michael B.: *Archaeology*. New York, Hacourt College Pub.

RISCH 2002

Risch, Roberto: *Recursos naturales, medios de producción y explotación social: Un análisis económico de la industria lítica de Fuente Álamo (Almería), 2250-1400 antes de nuestra era*. Deutsches Archäologisches Institut. Mainz, Philipp von Zabern.

RISCH 2008

Risch, Roberto: From production traces to social organization: Towards an epistemology of functional analysis. In: Longo, Laura – Skakun, Natalia (eds.): *“Prehistoric technology” 40 years later: Functional studies and the Russian legacy*. Verona, Museo Civico di Verona and Università degli Studi di Verona. British Archaeological Reports International Series 1738. Oxford, Archaeopress, 519–527.

SALISBURY 2016

Salisbury, Roderick B.: *Soilsapes in Archaeology: Settlement and Social Organization in the Neolithic of the Great Hungarian Plane*. Prehistoric Research in the Körös Region. Vol. 3. Budapest, Archaeolingua.

SACHSSE 2008.

Sachße, Claudia: Baden Cultural Identities? Late Copper Age Funerals Reviewed. In: Furholt, Martin – Szmyt, Marzena – Zastawny, Albert (eds): *The Baden Complex and the Outside World*. Proceedings of the 12th Annual Meeting of the EAA in Cracow 19–24th September 2006. Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa 4. Habelt, Bonn, 49–68.

SACHSSE 2010

Sachße, Claudia: *Untersuchungen zu den Bestattungssitten der Badener Kultur*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 179. Bonn, Habelt.

SMITH 1987

Smith, Michael E.: Household Possessions and Wealth in Agrarian States: Implication for Archaeology. *Journal of Anthropological Archaeology* 6. 97–335.

SOMOGYVÁRI 2004

Somogyvári Ágnes: Solt, Erdélyi-tanya. In: Kisfaludi, Júlia (szerk.): *Régészeti Kutatások Magyarországon* 2003. 284–285.

SOUVATZI 2008

Souvatzki, Stella G.: *A Social Archaeology of Households in Neolithic Greece: An Anthropological Approach*. Cambridge, Cambridge University Press.

SZMYT 2006

Szmyt, Marzena: *Dead Animals and Living Society*. (Elérhető/Available at: http://www.jna.uni-kiel.de/index.php/jna/article/view/19_Letöltve/Accessed on: 2018.12.22.)

TRINGHAM 1995

Tringham, Ruth: Archaeological Houses, Households, Housework and the Home. In: David, N. Benjamin – Stea, David – Arén, Eje (eds.): *The Home: Words, Interpretations, meanings and Environments*. Aldershot, Avebury, 79–107.

TSORAKI 2007

Tsoraki, Christina: Unravelling ground life histories: The spatial organization of stone tools and human activities at LN Makriyalos, Greece. *Documenta Praehistorica* 34. 289–297.

WEBLEY 2008

Webley, Leo: *Iron Age Households. Structure and Practice in Western Denmark, 500 BC–AD 200*. Jutland Archaeological Society 62. Aarhus, Aarhus University Press.

WILK – RATHJE 1982

Wilk, Richard R. – Rathje, William L. (eds.): Archaeology of the Household: Building a Prehistory of Domestic Life. *American Behavioral Scientist* 25:6. 611–725.

WINTER 1976

Winter, Marcus C.: The archeological household cluster in the valley Oaxaca. In: Flannery, Kent V. (ed.): *The early Mesoamerican village*. Academic Press, New York – San Francisco – London, 25–31.